УДК 324:342.843.(477)

Ніколаєнко Н. О.

ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ В КОНТЕКСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються проблеми застосування адміністративного ресурсу в контексті виборчих парламентських кампаній та вплив їх на становлення партійної системи в сучасній Україні. Аналізуються головні чинники формування сучасної багатопартійної системи

Ключові слова: *адміністративний ресурс, партія, вибори, партійна система, провладна партія.*

В статье рассматриваются проблемы применение административного ресурса в контексте избирательных парламентских кампаний и влияние их на становление партийной системы в современной Украине. Анализируются главные факторы формирования современной многопартийной системы.

Ключевые слова: *административный ресурс, партия, выборы, партийная система, провластная партия.*

In the article is examined application of administrative resource in the context of electoral parliamentary campaigns and influence of them on becoming of the party system in modern Ukraine. The main factors of forming of the system are analysed.

Key words: *administrative resource, party, elections, party system.*

З проголошенням державної незалежності в Україні створилася нова політична реальність. Своєрідність моменту полягала в тому, щоб знайти найбільш оптимальний варіант розвитку держави. А для партій – визначити своє місце в суспільних процесах, щоб впливати на них, закладати основи такої діяльності на майбутнє, яка б найкраще відповідали інтересам громадян, користуватися підтримкою населення.

Українська держава в умовах незалежності приступила до розбудови демократичного політичного режиму, одним з основних елементів якого є наявність вільних, чесних, змагальних виборів. Однак виборча практика в Україні свідчить про активне втручання органів державної влади у хід виборчих кампаній. Часто це особливо характерно для силових структур, які, маючи достатньо адміністративних важелі впливу, порушують норми законодавства, втручаючись у виборчий процес.

Уже кілька десятків років в Україні стало поширене таке поняття, як «адміністративний ресурс». Не всі його розуміють, не всі чітко усвідомлюють, що воно таке, але загальновідомо, що ц система певних дій, направлених на використання владних повноважень.

І справді так, адміністративний ресурс не так давно прижився в Україні і особливого розмаху він набув під час виборчих кампаній. Бо саме вибори є вирішальною сходинкою кожного політичного суб'єкта на отримання влади. Адміністративний ресурс використовується, щоб отримати за рахунок певних переваг перемогу на виборах.

Термін «адміністративний ресурс» постійно використовується в лексиконі українських політологів та політиків. Водночас на Заході, в країнах із демократичним політичним режимом цього терміна не вживають. Активно його вживають в Росії, в інших пострадянських країнах. Уже сам цей факт наводить на думку, що адміністративний ресурс як явище політичного життя властивий передусім недемократичним режимам. Застосування адміністративного ресурсу в Україні відбувалося по висхідній – починаючи з парламентських виборів 1998 року, парламентських та місцевих виборів 2002 року та досягнувши свого піку під час президентської кампанії 2004 року.

Застосування адміністративного ресурсу є плацдармом для розгортання виборчої кампанії, залучення некоректних політичних технологій до ведення виборчих перегонів.

Над проблематикою адміністративного ресурсу працювали такі дослідники, як А. Романюк, С. Грабовська, Л. Скочиляс, М. Бучин. Цілком очевидним є брак комплексного вивчення феномена адміністративного втручання у виборчий процес,

зокрема впливу даної некоректної технології на результативність парламентських кампаній та подальше формування партійної системи.

З огляду на актуальність та недостатню розробленість проблематики, необхідним уявляється здійснити аналіз впливу некоректних технологій на формування партійної системи в Україні та розглянути проблеми застосування адміністративного ресурсу в контексті виборчих парламентських кампаній, що і постає метою та завданням статті. Також автор зупиниться на загальних тенденціях становлення сучасної української партійної системи. Визначними етапами даного процесу стали парламентські виборчі кампанії 2002 та 2006, 2007 років. Їх наслідки мали вирішальне значення для подальшого становлення політико-партійної системи.

Під час виборчої кампанії 2002 р. різноманітні, раніше роз'єднані партії почали об'єднуватись у блоки: харизматичні за способом згуртування, реформаторські – за політичною орієнтацією, патріотично налаштовані. Не лише радикально опозиційний блок Юлії Тимошенко (партії «Батьківщина», «Собор», УРП), а й поміркована «Наша Україна» (обидва Рухи, ПРП, КУН, ліберально- та соціал-демократично налаштовані партійні й позапартійні політики) кинула виклик «партії влади». Активну виборчу кампанію провели ліві партії. У змаганні з усіма цими опозиційно налаштованими політичними силами пропрезидентський блок «За єдину Україну», до якого входили Партія регіонів, Трудова Україна, Аграрна партія, НДП, виявився слабшим, показав свою неспроможність перемогти у відкритій політичній боротьбі.

Переможцями, тобто об'єднаннями, які подолали виборчий бар'єр у 4 % голосів, виявилось тільки шість суб'єктів виборчого процесу, які за результатами голосування в загальнонаціональному виборчому окрузі розташувалися в такому порядку:

1. Блок В. Ющенка «Наша Україна» – 23,57 % голосів;
2. КПУ – 19,98 % голосів;
3. Блок «За Єдину Україну» – 11,77 % голосів;
4. Блок Ю.Тимошенко – 7,26 % голосів;
5. СПУ – 6,87 % голосів;
6. СДПУ(о) – 6,27 % голосів.

Ті ж політичні сили, яким виборці виявили найбільшу довіру саме як партіям («Наша Україна», Блок Ю. Тимошенко, КПУ) не отримали права сформувати уряд і були поставлені в становище безправної опозиції, функції якої не були виписані в законі і не повною мірою визнавались «партією влади». Такі наслідки виборів виявили недоліки в існуючій системі розподілу влади в Україні: формальній та реальній. Частина з них була пов'язана з недоліками Конституції та законів України (або їх браком із певних, дуже важливих питань), а інша частина вказувала на авторитарні тенденції, обумовлені соціально-економічними (монополізація власності, утворення економічно всемогутніх кланів) та соціокультурними (низький рівень правової свідомості і моралі як у громадян, так і владної еліти) чинниками.

Парламентські вибори 2002 р. в Україні засвідчили, що завдяки використанню адміністративного ресурсу формування представницьких органів влади в нашій державі відбувається недемократичним шляхом і нівелюються реальні результати волевиявлення виборців.

На парламентських виборах 2002 р. саме адміністративний ресурс став визначальним чинником. Однією з найпоширеніших форм прояву адміністративного ресурсу, який застосовувався на парламентських виборах 2002 р., був прямий адміністративний тиск на опозиційні політичні сили та перешкоджання їм у веденні агітації.

Під час виборчої кампанії весни 2002 р. спостерігачами ОБСЄ було проведено моніторинг семи загальнонаціональних телекомпаній та шести регіональних телестанцій з використанням методології кількісного та якісного аналізу. За їх висновками канал УТ-1 дотримувався правових положень про надання безкоштовного часу всім політичним суперникам, але був упередженим, передаючи новини та аналітичні програми, очевидно підтримуючи виборчий блок «За Єдину Україну». Не дивлячись на зменшення частки пікового («прайм-тайм») часу новин, наданого на висвітлення владного блоку, з 40 % на початку березня до 21 %, тон висвітлення залишався позитивним. Цей канал також надав В. Литвину понад 93 хв. надзвичайно позитивного висвітлення в новинах. Під час приблизно половини цього ефірного висвітлення В. Литвин був представлений, як лідер «За ЄУ». Протягом шести тижнів напередодні виборів В. Литвин та А. Кінах отримали більше семи годин висвітлення на УТ-1 у піковий час новин та в програмах, присвячених поточним справам [13].

Для порівняння, протягом того ж періоду В. Ющенко отримав загалом 14 хв., не дивлячись на ведуче місце блоку в більшості опитувань громадської думки. У той же час блок Ю. Тимошенко отримав лише 3,3 % висвітлення у новинах у піковий час, і за змістом таке висвітлення було в основному негативним. Крім того, УТ-1 присвятив майже половину своїх аналітичних програм розповідям про діяльність провладного блоку [13].

У програмах про поточні справи журналісти часто критикували опозиційних кандидатів, не представляючи протилежної точки зору. Приватні телекомпанії запропонували більш збалансоване висвітлення партійних платформ. Разом з тим більшість надавали очевидну підтримку певним партіям або блокам. Телекомпанія «Інтер» надавала потужну підтримку СДПУ(о), присвятивши цій партії 21 % виключно позитивного висвітлення в новинах. Приватна студія «1+1» також підтримувала СДПУ(о), присвятивши цій партії 12 % ефірного часу в новинах у піковий час, головним чином у позитивному тоні [13].

«ICTV» надав 19 % висвітлення в новинах в піковий час блоку «За ЄУ», головним чином нейтрального або позитивного змісту. Не дивлячись на скромний рейтинг в опитуваннях громадської думки, пропрезидентський блок «Команда озимого покоління» отримав 15 % подібного ефірного часу позитивного або нейтрального змісту. Блок «Наша Україна» отримала лише 8 % часу, переважно нейтрального або негативного змісту. Разом з тим три інших приватних канали – «СТБ», «Новий канал» та «Ютар» – запропонували глядачам збалансованіше висвітлення. «Ютар», «Новий канал» передавали матеріали, що містили критику «За ЄУ», Президента та Уряду. Лише «Ютар» очевидно сприяв блокам Ю. Тимошенко та «Наша Україна», надавши їм 22 та 27 % висвітлення відповідно, головним чином позитивного або нейтрального змісту [13]. Тобто, застосування медійого адміністративного ресурсу було настільки наявним, що його ніхто не збирався приховувати.

Проте вибори 2002 р. мали позитивні тенденції. Це стосувалося як поведінки виборців, так і поведінки партій. Незважаючи на те, що кількість партій після виборів формально збільшилась, виборці проголосували насамперед за великі об'єднання, які встигли себе показати в практичній політиці, а не за дрібні партійки та блоки, які створювалися напередодні виборів. Виборці усе ще зосереджували основну увагу на особистостях, які представляли політичні партії та блоки, а не на партійних програмах, однак, голосування за партії показало свою перспективність: частка виборців, які не підтримали кандидатів у депутати від жодної партії чи блоку, у 2002 р. становила 2,45 % проти 5,25 % у 1998 р., а виборчий блок «Проти всіх», що хотів зіграти на міфі про антипартійні настрої українського виборця, зібрав лише 0,11 % голосів.

Позитивними наслідками виборів 2002 р. для становлення партійної системи в Україні можна вважати, насамперед, стійкішу політичну структуризацію парламенту та початок переходу від атомізованої до багатопартійної системи поміркованого типу. Утворені партіями виборчі блоки були складнішими і організаційно більш продуманими. Завдяки цьому вони змогли стати повноцінними суб'єктами не лише виборчого, а й політичного та законодавчого процесів, здатними перемагати і зберігати єдність після виборів. Це стосується, зокрема, виборчого блоку Віктора Ющенка, «Наша Україна» показала себе найбільш ефективно працюючою парламентською фракцією, яка упродовж року внесла 447 з 1337 законопроектів – усупереч тому, що про неї переважно писалося й говорилося в ЗМІ. Вона не лише зберегла свою єдність, але й стала політичною силою, з якою рахувалися.

Президентські вибори 2004 року повністю змінили політичну реальність та розстановку політичних сил, політичну культуру та свідомість громадян. Підсумком виборів стала перемога кандидата від опозиції – В. Ющенко, а його опонент – провладний кандидат і лідер Партії Регіонів В. Янукович, зосередив роботу на підготовці до виборів 2006 року.

В. Ющенко та його політична сила мали близько двох років до парламентських виборів, щоб виправдати покладену на нього надію і перемогти з «Нашою Україною» на виборах до Верховної Ради. Але цей період спрацював проти переможців президентських виборів. Погіршились соціально-економічні показники, в Україні пройшли ряд економічних криз. Розкол у минулому партнерів по опозиції, скандали в колі прибічників В. Ющенка, неспроможність влади адекватно реагувати на виклики часу – все це привело до зміни розстановки політичних сил напередодні парламентських виборів. Партія Регіонів уміло використала ситуацію в країні, провела заходи щодо реорганізації своєї партійної структури. Це нанесло свій відбиток на результати виборів-2006:

1. Партія Регіонів – 32,67 %;
2. БЮТ – 22,5 %;
3. НСНУ – 13,7 %;
4. СПУ – 5,6%;
5. КПУ – 3,4 %.

Парламентські вибори – 2006 проходили на пропорційній основі, тобто за партійними списками, специфікою такої системи в Україні було те, що необов'язково бути партійним, щоб виступати в списках від тої чи іншої партії. Всього до парламенту балотувалось 46 партій та блоків, і із-за того, що вибори проходили до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування, це дуже ускладнило процес голосування.

Парламентські вибори – 2006 року характерні кількома тенденціями:

– зменшення кількості партій, досить вагомі партії та блоки такі, як Народний блок Литвина, Блок «Не Так», Партія «Віче», Громадський блок Пора-ПРП, Блок НДП, ППСУ не змогли подолати 3 % бар'єр і пройти до парламенту;

– реванш Партії Регіонів на виборах всіх рівнів;

– тріумф БЮТу, який випередив НСНУ у відсотках та зайняв друге місце;

– посилене використання медійних ресурсів, компромату, некоректних політичних технологій, адміністративного ресурсу;

– оскарження результатів виборів, хоча це й не привело до перестановки сил у парламенті.

Після оголошення офіційних результатів виборів почався новий етап не тільки для 5 парламентських, але і для інших партій, які не увійшли до Верховної Ради. Перед переможцями парламентських перегонів постало завдання – створення коаліції.

Коаліційний процес, який тривав близько півроку, закінчився створенням антикризової коаліції. Процес створення помаранчевої коаліції закінчився нульовим результатом для її учасників. НСНУ, БЮТ, СПУ виявилися неспроможними переступити через вузькі власні інтереси і

зосередитися на вирішення нагальних проблем держави.

Вимушений перехід переможців президентських виборів у опозицію повинен привести до об'єднання їхніх зусиль у відстоюванні правових і моральних засад політики в Україні; участь у спільних акціях парламентської та позапарламентської боротьби повинна мати на меті сприяти укладанню політичних компромісів заради суспільно важливих цілей.

Виборчі перегони 2006 р. остаточно закріпили судження про подальшу еволюцію партійної системи в бік системи поляризованого плюралізму. У той же час парламентські вибори та подальші коаліційні процеси виявили деякі нові тенденції в партійному розвитку. Деякі науковці схильні вважати, що застосування «брудних» технологій є закономірним етапом становлення електоральної культури в країнах, що перебувають у демократичному розвитку.

У країні потрібно підвищити рівень застосування виборчих технологій, стимулювання відмову від «брудних» технологій, сприяння підвищення рівня культури ведення виборчої боротьби та зменшення абсентеїзму в суспільстві необхідно:

Підсумовуючи, зазначимо, що застосування брудних технологій в цілому та адміністративного ресурсу, зокрема, у виборчій кампанії 2006 року спостерігалось як на парламентських, так і на місцевих виборах. Фальшування з підрахунками голосів, зняття з передвиборчої дистанції опонентів, використання медійного адміністративного ресурсу – ось неповний перелік механізмів застосування адміністративного ресурсу на парламентських виборах 2006 року. До речі особливих відмінностей кампанії 2006 року з дочасною парламентською кампанією 2007 року, а саме, у застосуванні даної некоректної технології фахівці не знаходять.

Отже, вибори проходили з величезними бюджетними витратами, тіньовими партійними касами та маніпуляціями. Це свідчить про неспроможність політичних суб'єктів до чесного проходження до влади та донести до виборця своїх намірів (оскільки, в більшій мірі, вони носять особистий характер, задоволення власних потреб за рахунок владних повноважень).

Примітивність виборчих кампаній 2006-2007 років, яка пройшла з використанням як адміністративного ресурсу, так «брудних» політичних технологій є прикладом безпринципності політичної еліти та неспроможності її чесно і відкрито виборювати владу.

Слід визнати, що українське суспільство виявилося не готовим до проведення виборів за пропорційною виборчою системою. Натомість виборча кампанії 2006-2007 років висвітлили цілу низку проблем, що постали під час здійснення тих чи інших процедур, із якими організаторам виборів і політичним силам довелося стикнутися вперше. Ці процедури відповідали новим вимогам Закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Отже, це має спонукати до відповідних змін у виборчому законодавстві.

Якщо підсумувати політичні спрямування партій як суб'єктів владних відносин, то вибори 2006 і 2007 років показали, що політичні партії за своїми партійними орієнтаціями й політичними настановами не налаштовані на децентралізацію влади, вони поки що не мають наміру перетворювати структури місцевого самоврядування на дієві владні інститути. Політичні лідери держави демонструють небажання забезпечити збалансований механізм прийняття рішень, а також ефективний доступ громадян до впливу на владні інститути, до запровадження дієвого контролю суспільства за діями органів публічної влади на рівні міста, села, селища, району, області. Аналіз партійних передвиборних програм політичних сил, які подолали 3-відсотковий бар'єр під час виборів до Верховної Ради, показує, що ці положення мають декларативний характер, розрахований на широке електоральне поле.

На виборах 2006-2007 років не вдалося уникнути і такого прикрого явища, як маніпулювання бюлетенями та допущення членами комісій помилок під час підрахунку. Тобто назріла потреба усунути людський чинник на етапі підрахунку голосів.

Ще однією проблемою залишається недостатня вимогливість до діяльності партій під час виборів.

По-перше, «помаранчева революція» вплинула скоріш на формування нового рівня політичної культури та свідомості громадян чим на політичну еліту, яка протягом останніх двох років доказала свою неспроможність вирішувати проблеми держави та суспільства. Усе вищевказане привело до досить неочікуваних результатів виборів.

По-друге, разові партійно-виборчі проекти знову підтвердили свою недієздатність. Прикладом може слугувати партія «Віче» як продовжувач справи аутсайдера виборів 2002 «Команди озимого покоління».

По-третє, на перемогу можуть розраховувати лише ті партійні сили, які ведуть постійну роз'яснювально-агітаційну роботу, професійно займаються підбором кадрів та мають розгалужену регіональну структуру.

Історія становлення та діяльності партії СДПУ(о) доказала, що використання адміністративного ресурсу на першому етапі створення та під час виборів є вирішальним, але в подальшій діяльності це приводить до краху вибудуваної під окрему провладну особу партійної структури. Із закінченням перебування у владі, закінчуються важелі впливу та контролю за партійними процесами. Це повинно стати уроком для всіх нинішніх та майбутніх політичних проектів.

По-четверте, виборчі перегони довели абсурдність суджень, про те, що результат залежить від кількості грошової маси, витраченої на політичну рекламу, ЗМІ. Доказом є задіяні значні ресурси Блоками «Не так» та В. Литвина.

По-п'яте, відсутність ідеологічної бази в більшості політичних партій.

Головним чинником перетворення партій з нестійких і малоавторитетних утворень перехідного періоду на впливові суб'єкти демократичного процесу повинно стати створення законодавчих і політичних передумов для їх чесної конкурентної боротьби під час виборів, з обов'язковим врахуванням результатів цієї боротьби при структуризації владних органів і здійсненні влади.

Власне від конструктивних дій парламенту залежить подальший розвиток партійної системи, насамперед, потрібно змінити партійне законодавство.

Таким чином, перше десятиліття XXI ст. Україна встигла значно просунутися по шляху формування нового формату партійної системи. Багатопартійність в нашій країні існує з початку 90-х рр., проте партійно-політична система не має ще досить стійкого сформованого характеру.

Розглянувши основні проблеми становлення партійної системи, можна, стверджувати, що її формування залежить від багатьох чинників і зокрема, від політичної волі правлячої еліти, конструктивної співпраці політичних, громадських сил.

Саме це дає надію на формування в майбутньому партійної системи поміркованого плюралістичного типу, законодавчо оформленої парламентської більшості та опозиції. Органи влади перетворюються на свого роду «територіальну команду» для проведення кампанії. Усі організації, які хоч найменшою мірою залежать від влади: силові структури, освітні й медичні установи, державні ЗМІ, органи місцевого самоврядування і соціального забезпечення тощо залучаються до кампанії. Співробітники цих органів перетворюються на агітаторів та активістів, причому досить специфічних. Такі активісти в основному залякують виборців: пенсіонерам погрожують позбавленням пенсій, інвалідам – грошової допомоги та ін. В остаточному підсумку тиск згори у тій чи іншій формі доходить чи не до кожного виборця. Звичайно, говорити в таких умовах про «вільне волевиявлення» громадян безглуздо.

Останні виборчі кампанії хоча і стали помітним кроком уперед щодо побудови демократії в нашій державі, проте вплив адміністративного ресурсу ще доволі вагомий і використання адмінресурсу становить реальну загрозу демократичності виборів, уможливлює прихід до влади політичних акторів, які не мають відповідної підтримки електорату, тому владі треба докласти чимало зусиль, щоб викоренити це явище з політичного життя нашої держави.

Зі сказаного вище автор робить висновок, що від проголошення незалежності України, на хід виборів у нашій державі щораз більший вплив здійснював адміністративний ресурс. Вершиною процесу кількісного і якісного зростання впливу адміністративного чинника на виборчий процес стала президентська виборча кампанія 2004 р., під час якої використання адміністративного ресурсу сягнуло небачених раніше обсягів. У подальшому вплив адміністративного ресурсу на вибори поступово перейшов в інші форми, що не сприяє побудові в нашій державі демократичного політичного режиму.

Аналізуючи виборчі кампанії, починаючи з проголошення незалежності України і до сьогодення, ми бачимо що адміністративний ресурс стрімко почав набирати свої обороти з 1998 року і це є дуже небезпечним явищем для України тому що, внаслідок впливу різноманітних чинників застосування адміністративного ресурсу в ході виборчих кампаній, багато громадян, політиків та державних службовців сприймають використання адміністративного ресурсу, як абсолютно нормальне явище, один зі способів збереження влади, який не тягне за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності.

На парламентських виборах 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р. та президентських 1999, 2004, 2010 років адміністративний ресурс відігравав далеко не останню роль.

Вибори стають технологічнішими, а маніпуляція голосами – відчутнішою. Тепер перемагає не той кандидат, у якого більше прихильників, а той, хто володіє технологіями; не той, за кого голосують, а той на користь кого підраховують голоси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовська С. Л. Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації / С. Л. Грабовська, Л. С. Скочиляс та ін. – Львів : ЦПД, 2005. – 160 с.
2. Бучин М. А. Автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 [Електронний ресурс] / М. А. Бучин ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2007. – 20 с.
3. Білоус А. О. Політичні об'єднання України / А. О. Білоус – К., 1993.
4. Бєлашко С. Функції політичних партій: специфіка виконання у пострадянських суспільствах / С. Бєлашко // Нова політика . – 2001. – № 5.
5. Жук Н. Роль політичних партій у здійснені принципу поділу влади / Н. Жук // Вісник Академії правових наук України . – 2004. – № 2.
6. Рахмаманин С. Прощальным костром догорает епоха / С. Рахманин // Зеркало недели. – 2006. – № 12.
7. Пахарєв А. Багатопартійність і партійна система – поняття не тотожні / А. Пахарєв // Віче . – 2002. – № 2.
8. Перегуда Є. До проблеми законодавчої регламентації багатопартіності в Україні / Є. Перегуда // Право України . – 2001. – № 4.
9. Примуш М. Конституціоналізація політичних партій / М. Примуш // Людина і політика . – 2004. – № 2.
10. Примуш М. Політичні партії: взаємодія з інститутами політичної системи / М. Примуш // Віче . – 2000. – № 4.
11. Пуфлер Е. Партійна система незалежної України: особливості формування / Е. Пуфлер // Нова політика . – 1997. – № 1.

12. Танчин І. Партії влади: від Кучми до Ющенка / І. Танчин // Україна і світ сьогодні . – 2005. – № 41.
13. Україна. Парламентські вибори 31 березня 2002 року. Заключний звіт Бюро по демократичним інститутам та правам людини ОБСЄ. – Варшава, 2002. – 38 с.
14. Центральна Виборча Комісія. Політичні партії України. Інформаційно-довідкове видання друге, допоміжне . – К., 2005.

Рецензенти: Шкляж Й. М., д.і.н., професор;
Плохих В. І., к.політ.н., доцент.

© Ніколаєнко Н. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2011 р.